

RAZMJENE SPOZNAJA O ANTICI U POSLANICAMA HRVATSKOG HUMANIZMA 15. STOLJEĆA

Marko Špikić

UDK: 821.124(497.5).02 Humanizam–6

Izvorni znanstveni rad

Marko Špikić
Filozofski fakultet
Zagreb
mspikic@ffzg.hr

Petrarku nerijetko uzimaju za začetnika humanističkog otkrivanja antičke kulture, posebno u odnosu na njegov poticaj da se uvidi vrijednost stare baštine i započne potraga za rukopisima i tragovima materijalne kulture. U povijesti europskog humanizma zato je prihvaćen kao začetnik ključnih inicijativa. S obzirom na to da su tema rasprave skupa latinske poslanice u hrvatskoj humanističkoj kulturi, koja je glavne zamisli i ciljeve primila iz apeninskih gradova, nije naodmet podsjetiti da su Petrarkini prvi poticaji humanistima ostvareni najočitije upravo u tom žanru. Poslanice su tada zadobile izuzetnu važnost, podjednako u komunikaciji s antičkim prvacima pismenosti kao i u snaženju projekta rekonstrukcije njihove kulture. Ono što je započelo Petrarkinim izravnim obraćanjem Varonu, Ciceronu, Liviju, Horaciju, Vergiliju, Seneki i Kvintilijanu, do konca 14. i početka 15. stoljeća samo je osnažilo ulogu razmjene poslanica i humanističkog poimanja anakronizma.¹

Stoga bih na početku želio podsjetiti na Petrarkine riječi iz poslanice dominikancu Giovanniju Colonna iz otprilike 1337. godine, u kojoj je preokrenuo da će se

* Zahvaljujem poštovanim kolegama Bratislavu Lučinu i Nevenu Jovanoviću na pozivu da sudjelujem u radu skupa Marulićevi dani 2008. godine, kao i na kolegijalnoj pomoći, savjetima i strpljenju u pripremi teksta za objavljivanje.

¹ O Petrarkinim poslanicama pokojnima usp. Mario Emilio Cosenza, *Petrarch's Letters to Classical Authors*, Chicago 1910, a o ideji anakronizma u humanističkoj kulturi Peter Burke, *The Renaissance Sense of the Past*, London 1970, str. 1-6.

Rim smjesta ponovo uzdići kada ga se započne poznavati.² Te riječi imale su znatnog odjeka u učenjačkim krugovima Firence, Rima, Mletaka, Lombardije, pa i Dalmacije tijekom 15. stoljeća kao svojevrsna obveza i intelektualni izazov.

Petrarca je sastavio tekst koji je evocirao intimne doživljaje ostvarene u društvu rimskih ruina, ali je istodobno predstavljao i programski dokument. Već u toj poslanici, koja je dio zbirke *Epistolae familiares*, osjeća se mnogolikost poslaničkog žanra. Poput srodnih književnih oblika, i ovdje je riječ o trajnoj temi odnosa između sastavljača i njegove podrazumijevane publike. Interes ovoga rada usmjeren je preispitivanju tog odnosa prije Marulićeva rođenja i za njegove mladosti. Namjera mi je podsjetiti na stvaranje složene književne predaje, koju je Marulić mogao prihvatiti kao dio nadahnuća za vlastito stvaralaštvo.

Govorimo li o Marulićevu percipiranju antike, zbog složenosti teme možemo se naći na području istraživanja koje je teže omeđiti. Ona se može proučavati slijedeći Petrarkin primjer, to jest promatrajući Marulićev odnos prema povijesti ideja – utjelovljenoj u pisanoj predaji – i njegov odnos prema materijalnoj kulturnoj baštini staroga vijeka – predstavljenoj brojnim nepovezanim i zagonetnim artefaktima slikarstva, kiparstva, obrta i arhitekture starog vijeka. Promatrajući s pozicija talijanskih historičara Arnalda Momigliana (1908.-1987.) i Roberta Weissa (1906.-1969.), stvari se mogu malo pojasniti. Iako nisu bili u bliskoj vezi, ti su prebjeci iz Mussolinijeva režima ostavili značajan trag u istraživanju jednog aspekta naše teme, pišući o duhovnom i duševnom odnosu prema prošlosti te o važnosti vrela u razumijevanju antičke civilizacije: upravo o temama na koje je Petrarca započeo upozoravati svoje suvremenike.³ Starine (*antiquitates, marmora, vestigia sanctae vetustatis, mirabilia, ruinae*) prepoznate su tako kao neiscrpna skladišta vrijednosti, a ravnodušnost prema kamenim fragmentima i starim pergamenama, što su padom Carstva postali ruine, fragmenti i *spolia*, pretvoreno u proces spoznavanja te očaranosti i potresenosti fragmentima.⁴

² Petrarkine riječi: *Quis enim dubitare potest quin illico surrectura sit, si ceperit se Roma cognoscere?* objavljene su u: Francesco Petrarca, *Le familiari*, sv. 2, Firenze 1934, str. 58, a hrvatski prijevod Ane Plosnić i Gorane Stepanić u: Marko Špik ić, *Humanisti i starine. Od Petrarke do Bionda*, Zagreb 2006, str. 200-201.

³ Usp. Arnaldo Momigliano, »Ancient History and the Antiquarian«, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 13 (1950), br. 1-2, str. 285-315, i Roberto Weiss, *The Renaissance Discovery of Classical Antiquity*, Oxford 1988 (1969).

⁴ O ideji spolija usp. Alessandra Melucco Vaccaro, *Archeologia e restauro. Tradizione e attualità*, Milano 1989, str. 76-103, potom Erwin Panofsky, *Renaissance and Resuscitations in Western Art*, New York 1972, 113, koji piše o razlici između srednjovjekovnog i renesansnog tretmana antičkih spomenika: »the Middle Ages had left antiquity unburied and alternately galvanised and exorcised its corpse. The Renaissance stood weeping at its grave and tried to resurrect its soul«. Usp. i Vergerijevo ogorčenje zbog razaranja Vergilijeve statue 1397., u: Pier Paolo Vergerio, *Epistolario*, Rim 1934, str. 189-202 (hrvatski prijevod Ane Plosnić kod M. Špik ić, n. dj. (2), str. 204-217) i Poggiovu osudu zapuštenosti Kvintilijanova rukopisa u Sankt Gallenu (kod Eugenio Garin, *Prosatori latini del Quattrocento*, Milano-Napoli 1952, str. 241-247). Oba se duševna stanja pojavljuju upravo u žanru poslanice.

Proučavane kao medij širenja spoznaja o antici, poslanice su se humanistima nametnule kao visoko nazočan, a pritom i poprilično prilagodljiv žanr. Budući da su mogle prenijeti velik broj podataka, postale su značajan alat emancipiranja poganske kulture u bitkama humanista i skolastika.⁵ Poslanice su od Petrarkina vremena zadobile dvojnu narav, služeći kao dio privatne korespondencije i kao pomagalo složenoj civilizacijskoj promjeni koja je dobila naziv renesansa. U tom su smislu pod krinkom oživljene latinske učenosti djelovale i u određenoj mjeri subverzivno, predstavljajući sekularizaciju i prisvajanje »poganske« kulture kao društveno prihvatljive i paradigmatičke.⁶

Poslanice su često imale ulogu glasnika koji, prikriven krinkom osobnih dopisa, velikom brzinom prenosi civilizacijski važne spoznaje o znanstvenim i umjetničkim otkrićima tragova antičke kulture. Stoga ne čudi da su vijesti iz tih »bezazlenih« listova potakle ljude od pisma, dlijeta, šestara i kista da prevaljuju kilometre kako bi im oči počinule na iskopanim predmetima i knjigama nađenim u vlažnim samostanskim tornjevima.⁷ Istodobno su postale mjesto intelektualne vježbe humanista, u širokom rasponu od strožeg poštovanja oživljene antičke gramatike i pravopisa do problematiziranja odnosa prema adresatu i povijesnom vremenu.

Navedene pojave osjećaju se već kod Petrarke: on je poslanice pretvarao u prozne rasprave s naznakama dijaloške razmjene, navješćujući veće historijske, biografske i pjesničke forme s temom o antičkom Rimu. Osjećajući osobitu prikladnost žanra za obnoviteljske projekte, započeo je novu komunikaciju s mrtvima, koje nije tretirao kao vremenski udaljene od vlastita bitka.⁸ Petrarkine

⁵ O odnosu humanista prema skolasticima (npr. Giovanniiju Dominiciju, autoru polemičnog spisa *Lucula noctis* iz 1405) usp. Berthold L. Ullmann, *The Humanism of Coluccio Salutati*, Padova 1963, str. 64-70, George Holmes, *The Florentine Enlightenment*, Oxford 1992 (1969), str. 32-34, Ronald G. Witt, *Hercules at the Crossroads. The Life, Works and Thought of Coluccio Salutati*, Durham 1983, str. 410-411, Riccardo Fubini, »All'uscita dalla scolastica medievale: Salutati, Brunelli e i *Dialogi ad Petrum Histrum*«, *Archivio storico italiano* 150 (1992), br. 4, str. 1065-1103, Paolo Viti, »Profilo ideologico di Leonardo Bruni«, u: Leonardo Bruni, *Opere letterarie e politiche*, Torino 1996, str. 14-15, Paolo Viti, »Leonardo Bruni e le polemiche antiumanistiche«, *Gli umanesimi medievali*, Firenze 1998, str. 795-805.

⁶ O sekularizaciji usp. Riccardo Fubini, *Umanesimo e secularizzazione, da Petrarca a Valla*, Roma 1990.

⁷ Dobar je primjer Brunelleschijevo putovanje u Cortonu kako bi vidio antički sarkofag (*un pilo antico*) o kojem ga je izvijestio Donatello. Usp. Giorgio Vasari, »Vita di Filippo Brunelleschi« u *Vite dei più eccellenti pittori, scultori e architetti*, Milano 1993, str. 332. Dno samostanskog tornja opisano je u Poggiovoj poslanici Guarinu iz 1416.: ondje je pronašao zapušteni, ali cjeloviti rukopis Kvintilijanova glavnog djela *Institutio oratoria*, prikazavši ga kao lik bradata i sijeda starca prekrivena prašinom. Zanimljiva je i strka koju je Poggio, koristeći poslovne veze Cosima de' Medicija, pokrenuo 1430. godine dočuvši da se u danskom samostanu Sorø nalaze izgubljene Livijeve *Dekade*. Usp. Poggio Bracciolini, *Lettere I. Lettere a Niccolò Niccoli*, priredila Helene Harth, Firenze 1984, str. 74.

⁸ Poslanice Ciceronu Petrarca je ipak završavao lociranjem u prostoru nastanka teksta (*na desnoj obali rijeke Adige; na lijevoj obali Rhone*, usp. M. E. Coosenza, n. dj., 1,

su apostrofe prvaka antičke književnosti pritom pomogle oživljavanju književnoga žanra prozopopeje, čiji se odjeci susreću i u likovnim umjetnostima.⁹

Slijedeći Petrarkin primjer, talijanski humanisti 14. i 15. stoljeća nastavili su sastavljati poslanice. Tako smo od firentinskog kancelara Coluccia Salutatija (1331.-1406.) naslijedili velik epistolarni opus, u kojem nalazimo rasprave o toponomastici, genealogiji mitoloških junaka i poredbama Grka i Rimljana prema Plutarhovu uzoru.¹⁰

Kopranin Petar Pavao Vergerije Stariji (oko 1369.-1444.) sastavio je i odgovor Petrarki u Ciceronovo ime.¹¹ Vergerije se istaknuo i kao Petrarkin nastavljatelj u epistolarnom prikazu rimske topografije. U odnosu na tada već višestoljetni običaj sastavljanja topografskih, nerijetko vrlo maštovitih, interpretacija i rekonstrukcija izvornog izgleda antičkoga grada, njegova je poslanica o Rimu, upućena nepoznatom primatelju 1398. godine, označila pronalazak prikladna prostora za razmjenu spoznaja o kulturi staroga vijeka. U nedovršenoj (ili necjelovito sačuvanoj) poslanici Vergerije je opisao grad Rim, suprotstavljajući njegovu oštećenu pojavnost (trošnost, zadah grada) i očaravajuću duhovnost, koja je istodobno uključivala i kršćansku i predkršćansku predaju.¹² Vergerije, koji je nekoliko godina kasnije u pedagoškoj raspravi *De ingenuis moribus* teoretizirao o moći pamćenja i utjecaju pisanih i slikovnih tragova prošlosti na modernog čitatelja i promatrača, a samo godinu dana ranije oštro prosvjedovao zbog uništenja spomenika rimskoga pjesnika iz mantovanskog Anda, u Rimu Bonifacija IX. istodobno je vidio i nadu i beznade:

str. 4 i 28) i u vremenu (*u zemlji živih*), pretvarajući evokaciju preminule osobe u oblik kazališne igre. Takvo zazivanje je, preko Leona Battiste Albertija i rasprave *De pictura*, u 15. stoljeću obilježilo slikarsku invenciju prozvanu *historia*, spajajući žive s mrtvima i diježu s mimezom. O tome usp. Marko Špičić, »O slikarstvu: uvod«, u: Leon Battista Alberti, *O slikarstvu - De pictura, O kiparstvu - De statua*, Zagreb 2008, str. 38-40.

⁹ O prozopopeji u slikarstvu, Theodor Mommsen, »Petraarch and the Decoration of the *Sala virorum illustrium* in Padua«, *Art Bulletin* 34 (1952), br. 1, str. 226-242, Nicolai Rubinstein, »Political Ideas in Siense Art: The Frescoes by Ambrogio Lorenzetti and Taddeo di Bartolo in the Palazzo Pubblico«, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 21 (1958), str. 179-207 i Annegrit Schmitt, »Zur Wiederbelebung der Antike im Trecento. Petrarca's Rom-Idee in ihrer Wirkung auf die Paduaner Malerei. Die methodische Einbeziehung des römischen Münzbildnisses in die Ikonographie 'Berühmter Männer'«, *Mitteilungen des Kunsthistorischen Institutes in Florenz*, 2, (1974), br. 18, str. 167-218.

¹⁰ O ovom posljednjem usp. poslanicu Manuela Krizolorasa Salutatiju pred dolazak u Firencu, iz otprilike 1396. godine, u: Coluccio Salutati, *Epistolario*, sv. IV/2, prir. Francesco Novati, Roma 1911, str. 333-344.

¹¹ O odgovoru iz 1394. godine, koji je objavio Leonardo Smith u Pier Paolo Vergerio, *Epistolario*, Roma 1934, usp. John M. McManamon, *Pierpaolo Vergerio the Elder. The Humanist as Orator*, Tempe 1996, str. 52.

¹² Poslanica se nalazi kod P. P. Vergerio, n. dj. (11), str. 211-220, a hrvatski prijevod Gorane Stepanić u M. Špičić, n. dj. (2), str. 218-229.

Exiguus est eorum numerus qui talibus studeant, et res ipse obsoleverunt vetustate; vulgus vero, de his fabulas sibi fingens, ita corrumpit rerum vocabula, ut vix quicquam intelligi possit, unde vere dixerim »nusquam minus Romam cognosci quam Rome.«

Ne nalazim, naime, pisce od kojih bih to mogao saznati; neznatan je broj onih koji se bave tim stvarima, a i sama zdanja propala su od starosti. A puk si o njima izmišlja priče i tako kvari nazive stvari da se jedva što može razaznati, i zato se zaista može reći da se Rim nigdje ne prepoznaje manje nego u Rimu.¹³

Poslanice su potom postale (po)moćno sredstvo širenja ideja humanističkih studija, zapravo jedno od najvažnijih oružja u njihovoj afirmaciji, često s političkom pozadinom. To se, primjerice, vidi u Salutatijskoj *Invektivi protiv Antonija Loschija (In Antonium Luschem Vicentinum)* iz 1403. godine, u kojoj kancelar odgovara milanskom suparniku, hvaleći Firentince kao potomke Rimljana i »meso njihovoga mesa«, a firentinsku krstionicu iz 12. stoljeća kao »čisto rimsko djelo«.¹⁴

Rađanje talijanskog humanizma – a posredno i hrvatskog, koji među prvima u Europi prati zbivanja na Apeninskom poluotoku – dobro je predstavljeno jednom patetičnom konstatacijom firentinskih učenjaka. Sastavljajući početkom 15. stoljeća *Dijaloge za Petra Pavla Istranina*, Leonardo Bruni (oko 1370.-1444.) je, poput Vergerija u Rimu, konstatirao da je njegovo doba obilježeno barbarizmom skolastičkih učenjaka i nedovoljnim poznavanjem izvornih antičkih djela.¹⁵ Konstatacija je pomogla intenziviranju istraživačkoga rada, koji se lijepo vidi unutar tadašnjeg epistolografskog žanra koji možda najintenzivnije prati humanističko otkrivanje rimske civilizacije. Stoga ne čudi da je Poggio Bracciolini (1380.-1459.) odmah po dolasku u Rim 1403. godine izvijestio Salutatija o pronalasku novih antičkih natpisa, da je Bruni 1407. Niccolòu Niccoliju (1364.-1437.) opisao antičke spomenike Riminija ili da je Poggio u prosincu 1416. godine izvijestio Guarinija o epohalnom otkriću cjelovita Kvintilijanova teksta *Institutio oratoria*.¹⁶

¹³ Usp. M. Š p i k i ć, n. dj. (2), str. 222-223, prevela G. Stepanić.

¹⁴ E. G a r i n, n. dj. (4), str. 16-18, gdje su Firentinci opisani kao »rimski sinovi«, *carne ex carne sua*, a firentinska krstionica kao *templum non graeco, non tusco more factum, sed plane romano*. Usp. i antologiju Antonija L a n z e, *Firenze contro Milano. Gli intellettuali fiorentini nelle guerre con i Visconti (1390-1440)*, Roma 1991.

¹⁵ L. B r u n i, *Opere*, n. dj. (5), 92-93 i 96-99. Ondje Bruni u Niccolijeva usta stavlja osudu srednjovjekovnih prevoditelja Aristotela, pišući da su tekstovi, razumljivi samo Edipu i Sibili, doveli do *tanto doctrinarum omnium naufragio*.

¹⁶ Za Poggiovu poslanicu Salutatiju iz Rima 1403. usp. R. G. W i t t, n. dj. (5), str. 396. Za Brunijevu poslanicu Niccoliju iz 1407. u: Leonardo B r u n i, *Epistolarium*, priredio Lorenzo Mehus, Firenca 1741, 1. svezak, str. 76-83. Za Poggiovu poslanicu Guarinu usp. E. G a r i n, n. dj. (4).

U antikvarnim istraživanjima toskanskih humanista možda ključno mjesto za priznavanje poslanice kao medija antikvarnih istraživanja ima epistolarna zbirka Poggia Bracciolinija, gotovo u potpunosti posvećena razmjeni s firentinskim antikvarom Niccolijem. Poggio, koji je od godine 1403. boravio u Rimu, tijekom dvadesetih godina 15. stoljeća redovito je izvješćivao prijatelja o otkriću rukopisa poput Frontinove knjige *De aquaeductibus* u Montecassinu, a istodobno i o seoskim lutanjima (*deambulationes rusticanae*) po rimskoj okolici u doba mirne vladavine pape Martina V. (1417.-1431.).¹⁷

Toj skupini humanista uskoro se pridružio jedan od najaktivnijih putnika po Sredozemlju, Ciriaco de' Pizzecolli iz Ancone (1391. - oko 1452.).¹⁸ Poznato je da je taj osebujni putnik, koji je već u mladosti vidio egipatske piramide i maloazijske spomenike, razvio živu razmjenu s istomišljenicima na obje obale Jadrana. Talijani, koji su od putovanja Aurispe, Buondelmontija i Guarina u Konstantinopol bili opčinjeni Istokom, s jednakim su žarom prihvatili i Ciriacove vijesti o egzotičnim zemljama.¹⁹

¹⁷ O Poggiovim otkrićima rukopisa usp. Remigio S a b b a d i n i, *Le scoperte dei codici latini e greci ne' secoli XIV e XV*, sv. 1, Firenze 1905, str. 77-85, Ernst W a l s e r, *Poggius Florentinus, Leben und Werke*, Leipzig-Berlin 1914, str. 27, 48-60, 100-103, Furio M u r r u, »Poggio Bracciolini e la riscoperta dell' *Institutio oratoria* di Quintiliano 1416«, *Critica storica* 20 (1983), br. 4, str. 621-626, a o antikvarnim i »arheološkim« istraživanjima u okolici Rima E. W a l s e r, str. 141-148 i P. B r a c c i o l i n i, n. dj. (7), str. 109-111 i 188.

¹⁸ O Ciriacu usp. Christian H ü l s e n, *La Roma antica di Ciriaco d'Ancona. Disegni inediti del secolo XV*, Roma 1907, Paul M a c K e n d r i c k, »A Renaissance Odyssey. The Life of Cyriac of Ancona«, *Classica et Mediaevalia* 13 (1952), str. 131-145, Bernard A s h m o l e, »Cyriac of Ancona«, *Proceedings of the British Academy* 45 (1959), str. 25-41, Jean C o l i n, *Cyriaque d'Ancone. Le voyageur, le marchand, l'humaniste*, Paris 1981, Stanko K o k o l e, »Ciriaco d'Ancona v Dubrovniku: Renesančna epigrafika, arheologija in obujanje antike v humanističnem okolju mestne državice sredi petnajstega stoletja«, *Arheološki vestnik* 41, (1990), 663-698, Stella P a t t u c c i, »L'Italia, Grecia e Levante. L'eredità topografica di Ciriaco d'Ancona«, *Journal of Ancient Topography* 1 (1991), str. 147-162, Stanko K o k o l e, »Cyriacus of Ancona and the Revival of Two Forgotten Ancient Personifications in the Rector's Palace of Dubrovnik«, *Renaissance Quarterly* 49 (1996), str. 225-267 i Francesco S c a l a m o n t i, *Vita viri clarissimi famosissimi Kyriaci Anconitani*, prir. Charles Mitchell i Edward W. Bodnar, Darby 1996.

¹⁹ O Aurispi usp. Emilio B i g i, *ad vocem, Dizionario biografico degli Italiani* 4 (1962), str. 593-595, o Buondelmontiju Roberto W e i s s, »Un umanista antiquario: Cristoforo Buondelmonti«, *Lettere italiane* 16 (1964), br. 2, str. 105-116, a o Guarinovim dodirima s Istokom usp. Giuseppe C a m m e l l i, *I dotti bizantini e le origini dell'umanesimo I: Manuele Crisolora*, Firenze 1941, Aubrey D i l l e r, »The Greek Codices of Palla Strozzi and Guarino Veronese«, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 24 (1961), str. 313-321, Michael B a x a n d a l l, »Guarino, Pisanello and Manuel Chrysoloras«, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 28 (1965), str. 182-204, Ian T h o m s o n, »Manuel Chrysoloras and the Early Italian Renaissance«, *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 7 (1966), br. 1, str. 63-82, Anthony G r a f t o n, Lisa J a r d i n e, »Humanism and the School of Guarino: A Problem of Evaluation«, *Past and Present* 96 (1982), str. 51-80.

Stoga infantilni Ciriacovi crteži nisu nimalo smetali uvježbanom oku Talijana, već priviklom na Ghibertijeva, Donatellova i Masacciova naturalistička djela. Njegovi rijetko sačuvani crteži pokazuju impresionističku narav njihova autora. Uistinu, Ciriaco je bio pravi *viator*, koji je u brzini obilaska istočnosredozemnih lokaliteta morao pronaći i formu izražavanja vlastita entuzijazma prema antici, bez obzira na to je li riječ o piramidama u Gizi ili atenskom Partenonu. Zato se pored rijetko sačuvanih crteža u njegovoj ostavštini nalaze i kratke antikvarne rasprave i poslanice.

Pošto je godine 1433. proveo cara Žigmunda Luksemburškog po rimskim spomenicima, Ciriaco je nastavio putovanja po Jadranu. Poznati su njegovi dodiri s Petrom Cipikom (oko 1390.-1440.) i Jurjem Benjom (†1437.) tridesetih godina 15. stoljeća, koje je opisao u poslanici Benji s kraja 1435. godine te u djelu *Epigrammata reperta per Illyricum*.²⁰ Ti su malobrojni tragovi dragocjeni pokazatelji razmjene između Ciriaca, koji je donosio vijesti iz Italije, i pripadnika prvih humanističkih zajednica našega priobalja. Zahvaljujući poslanicama i kodeksima u *Marciani*, Modeni i Trogiru, danas posjedujemo važna svjedočanstva o ranoj intelektualnoj razmjeni između središta humanizma u Firenci i gradova koji su početkom 15. stoljeća ušli u okrilje Mletačke Republike.²¹ Tako se zbililo da su se tekstovi Platona, Cicerona, Lukijana i Brunija već tridesetih godina našli u Cipikovoj knjižnici.²² Iako se te zbirke rukopisa (zasad) ne mogu uspoređivati s talijanskima, Cipikovo sabiranje tekstova u Italiji traženih autora pokazuje da je htio sudjelovati u entuzijazmu koji je sjedinjavao rimske kardinale, učenije firentinske magnate s neprikrivenim vladarskim ambicijama i humanističke promicatelje obnove interesa za antiku na sjeveru Italije.

²⁰ O Benji usp. Jelena K o l u m b i ć, *ad vocem*, *Hrvatski biografski leksikon* 1 (1983), str. 673-674, o Cipiku, Vedran G l i g o, *ad vocem*, *Hrvatski biografski leksikon* 2 (1989), str. 681-682. O druženju usp. pismo Benji iz 1435. u Kyriacus A n c o n i t a n u s, *Itinerarium*, priredio Lorenzo Mehus, Firenca 1742, str. 56-57, a o trogirskim spomenicima Cyriaco A n c o n i t a n o, *Epigrammata reperta per Illyricum*, s. l., s. a., str. XXIV.

²¹ O kodeksu u *Marciani* (Lat. cl. XI-124) usp. Giuseppe P r a g a, »Il codice Marciano di Giorgio Begna e Pietro Cippico«, *Archivio storico per la Dalmazia* 13 (1932), str. 210-218. O kodeksu *Marcanova* u Modeni (Biblioteca Estense, ms. L 5. 15 - lat. 992) usp. Silvia D a n e š i S q u a r z i n a, »Eclisse del gusto cortese e nascita della cultura antiquaria: Ciriaco, Feliciano, Marcanova, Alberti«, *Da Pisanello alla nascita dei musei capitolini*, Milano-Rim 1988, str. 43-45. Usp. i kataloške jedinice: Vanja K o v a č i ć, br. 77 i Bratislav L u č i n, kat. 93 u *Tesori della Croazia restaurati da Venetian Heritage Inc.*, Venezia 2001, str. 185-6 i 195-7. Splitski kancelar Toma Colucii de Cingulo, umro 1434. godine, posjedovao je, prema inventaru dobara, čak 80 knjiga (*80 librarum de bona carta et de papiro*), o čemu vidi Mladen A n č i ć, »Inventar splitskoga kancelara i javnog bilježnika Tome Colutii de Cingulo. Prilog poznavanju prvih humanističkih krugova u Dalmaciji«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 47 (2005), str. 147. Zahvaljujem kolegi Danku Zeliću, koji me uputio na taj rad.

²² M. M a r k o v i ć, »Trogirski rukopis Cicerona«, *Živa antika* 3 (1953), str. 145-158, B. L u č i n, n. dj. (21), str. 195-6, i Bratislav L u č i n, »Kodeks Petra Cipika iz 1436«, *Živa antika* 57/1-2 (2007), str. 65-85.

Kao ishod tih interesa Zadar je 1435. godine postao jedan od gradova sudionika zanimljive humanističke rasprave. Kako je Firenca u to doba postala pribježište papinskoga dvora Eugena IV. i stjecište humanista Leona Battiste Albertija, Flavija Bionda i Leonarda Brunija, te umjetnika Lorenza Ghibertija, Filippa Brunelleschija, Paola Uccella i Donatella, među vodećim su misliocima vođene zanimljive rasprave. Osim diskusije o odnosu latinskoga i toskanskoga jezika između Brunija i Bionda,²³ u Firenci je 1435. godine započeta prepiska o pitanju prvenstva između Scipiona Afričkog i Cezara, koju je započeo Poggio u poslanici prijatelju Scipionu Mainentiju.²⁴

Kada je dočuo da je Poggio dao prednost Scipionu, ferrarski je učitelj Guarino Guarini (1370.-1460.) u svojoj poslanici sastavio obranu Cezara kao »najblagotvornijega liječnika« (*benignissimus medicus*) za kaotični i, očito, bolesni Rim.²⁵ Poggio mu nije ostao dužan, pa je sastavio repliku, upućenu mletačkom humanistu Francescu Barbaru kao sucu u nastalome sporu.²⁶

Kako se glas o polemici proširio Italijom, za nju je dočuo i Ciriaco. Uskoro se odlučio sastaviti poslanicu o toj temi, upućenu Leonardu Bruniju, koju je početkom 1436. godine zaključio u Amfilohiji, ne zaboravljajući na boravak u gradu koji naziva *Liburnia Jadera*. Tekst poznat kao *Caesarea Laus* 1998. godine objavila je Mariarosa Cortesi.²⁷

Poslanica je spoj zbilje i historijske imaginacije. Istodobno je izvješće o putovanju u studenome 1435. preko Mljeta do Zadra i o snoviđenju koje podsjeća na Scipionov san iz Ciceronove *De re publica*. U Zadru su Ciriaca dočekali Juraj Benja i čovjek kojega naziva *Marinus Soloneus palatinus*, koji je iz Firence donio vijest o Poggiovu panegiriku Scipionu. Kako izvješćuje Ciriaco, i u Zadru su se učenjaci podijelili:

Et quom ad summos Romuleae gentis viros verbis transvolaremur et Georgius ipse noster multa de Cesare, alii vero de Scipione non pauca egregie disseruissent, tandem Marinus quidam Soloneus palatinus vir haud inter vulgares, quom ex Fluentia urbe, immo potius nova, ut ita loquar, achademia, nuper advenisset, particulam quandam novi cuiusdam

²³ Biondo je u tekstu *De verbis romanae locutionis*, objavljenu u Flavio Biondo, *Scritti inediti e rari*, priredio Bartolomeo Nogara, Roma 1927, str. 115-130, tvrdio da u antici nije postojalo nešto što bi se moglo nazvati *lingua volgare*, što je zastupao Bruni. Za Brunija usp. Leonardo Bruni, n. dj. (16), sv. 2, priredio Lorenzo Mehus, Firenca 1741, str. 62-68, i kod Gordon Griffiths, James Hankins, David Thomson (prir.), *The Humanism of Leonardo Bruni. Selected Texts*, Binghamton 1987, str. 229-234.

²⁴ Polemika podsjeća na rasprave iz 14. stoljeća o stvarnom utemeljitelju Firence, Suli ili Cezaru. O kontroverzi iz 1435. usp. E. Walsler, n. dj. (17), str. 164-178.

²⁵ Guarinova poslanica je objavljena kod E. Garin, n. dj. (4), str. 315-377.

²⁶ O kontroverziji usp. i Davide Canfora, *La controversia di Poggio Bracciolini e Guarino Veronese su Cesare e Scipione*, Olschki, Firenze 2001.

²⁷ Mariarosa Cortesi, »La *Caesarea laus* di Ciriaco d'Ancona«, *Gli umanissimi medievali*, Firenze 1998, str. 37-65.

ex Poggio coepti libelli obtulit in medium. Quoiusce postquam nefanda audivimus verba, ni potius morbo animi quam iudicio ob coeptam nuper in Guarinum simultuariam contemptioem talia evomere cognovissem, longe minus et peritiam hominis amicicium ve karipendendam immo penitus aspernendam esse censerem.

A pošto su naše riječi poletjele do najvećih osoba Romulova roda, te je naš Juraj govorio izvrsno i mnogo o Cezaru, a drugi nemalo o Scipionu, napokon nam je neki Marin Solonej, dvorjanin, nipošto od običnih ljudi, nedavno stigavši iz Firenze, čak točnije iz nove, da se tako izrazim, akademije, iznio ulomak jednoga novog Poggiova spisa. Otud smo čuli grozne riječi, te bih smatrao da autorovo znanje i prijateljstvo treba znatno manje cijeniti — da ga treba, pače, posve prezreti — da nisam znao kako su (zbog nedavno začetog neprijateljstva i prezira prema Guarinu) te riječi ponikle više iz bolesti duše negoli iz trijezne prosudbe.²⁸

Usnuvši u Zadru nakon dnevne rasprave, Ciriacu se, kako je tvrdio Bruniju, u noći ukazao zbor Muza, predvođenih Polihimnijom i Kaliopom, otvorivši raspravu o prvenstvu.

Za razliku od Poggia, koji je hvalio Scipiona i kudio Cezara te u odnosu na Guarinov monolog, utemeljen na znanju i svjedočanstvu (*scientia et testimonio*) Cicerona, Kvintilijana, Svetonija, Plinija i Plutarha, Ciriaco je donio i dijaloge usnuloga s mitološkim likovima. Razgovor Kaliope i Ciriaca, koji se Muzi predstavio kao antikvar,²⁹ kao i uvođenje Merkurova lika, ukazuje na moguće utjecaje Lukijanova djela. Lukijan je tih godina potakao i teoretičara likovnih umjetnosti, arhitekta i moralnog filozofa Leona Battistu Albertija (1404.-1472.), na sastavljanje dijaloga *Intercoenales* kao snovitih alegorijskih prikaza antičkih božanstava u živoj raspravi s usnulim junakom.³⁰

Nedugo nakon Ciriacovih posjeta poslanice se počinju koristiti za opis i tumačenje starina, po uzoru na Poggiova izvješća Niccoliju, pa su u Benjinu gradu, u kojem je Ciriaco obišao antičke spomenike,³¹ već sredinom stoljeća sastavljena

²⁸ M. C o r t e s i, n. dj. (27), str. 54. Srdačno zahvaljujem kolegi Nevenu Jovanoviću na prijevodima na hrvatski.

²⁹ Ciriacovo razlikovanje vlastitih antikvarnih preferencija vrijedno je u odnosu na budući razvitak istraživačkog dualizma antikvarnih studija. Tako se Kaliopi predstavio riječima: *O diva et facundissima Musarum Caliope, Latinus homo sum et Anconigena, quippe Latinorum gloriam vetustorum non modo codicibus admirator, sed quicquid ab iis dignum aere et marmore posteris nobis relictum est.* M. C o r t e s i, n. dj. (27), str. 56. Naglasci M. Š.

³⁰ Alberti u tekstu *Virtus* donosi razgovor Merkura i Vrline, koja se žali da je žele izbaciti iz božanskog društva, a u *Fatum et fortuna* prikazuje snoviđenje Filozofa opisano u razgovoru s pripovjedačem. Za spomenute tekstove usp. Giovanni P o n t e (prir.), *Il quattrocento*, Bologna 1966, str. 258-273 i Leon Battista A l b e r t i, *Dinner Pieces. A Translation of the Intercoenales*, prev. David Marsh, Binghamton 1987, str. 21-27.

³¹ Usp. M. C o r t e s i, n. dj. (27), str. 53-54: *Et enim eo duce [Georgius Begna, op.] alia inter civitatis egregia et memoratu dignissima vidi maritima prope moenia insignem*

precizna izvješća o pokretnim starinama. Luka Jelić je 1898. godine objavio dio korespondencije zadarskoga nadbiskupa Maffea Vallaressa, prelata humanističke naobrazbe, koji je u Zadru službovao od 1450. do 1495. godine.³² Vallaresso je poznat i preko granica naše zemlje kao sastavljač poslanica, u kojima je suvremenici opisivao tekuće crkvene poslove, ali i starine. Njegovi vatikanski rukopisi pokazuju djelatno prihvaćanje žanra humanističke poslanice, u kojem su se tada izražavali Lorenzo Valla, Francesco Filelfo, Flavio Biondo, Antonio Panormita, Enea Silvio Piccolomini, Pietro Barbo, Pico della Mirandola, Ermolao Barbaro i Angelo Poliziano.

Kako je rečeno, jedan je podskup tih poslanica sadržavao vijesti o otkriću antičke kulture uz pomoć tekstova i arheoloških pronalazaka. Zato su Vallaressove poslanice značajan skup dokumenata o porasloj prijemčivosti za antičku baštinu u našim krajevima. Kada su Italijom kružili zapisi epigrafskih spomenika Istre, Liburnije i Dalmacije, i u dalmatinskim je gradovima započeo proces otkrivanja antičke baštine.³³

Roberto Weiss je istaknuo Vallaressa kao važnog pomagača mletačkom kardinalu Pietru Barbu u pronalasku numizmatičke građe.³⁴ Medalje i novac antičkih vladara spajale su estetski i spoznajni element: nosile su sliku, ali i natpis naručitelja. Zato je, pored epigrafike, numizmatika doživjela velik uspjeh među

Meliae nobilissimae mulieris arcum, ubi tubicen ille aequorei numinis Triton mira fabrefactoris arte conspicitur, et consculptum quod habet epigramma ut nostrae dignum spectationis, quom nec vidisse semel satis esset, sed et pluries utique lectitare iuvasset, primorum in conspectu Liburnorum hominum de altissimis maiorum nostrorum meritis ad inextimabilem comparationem incidimus. »Naime, pod njegovim [Jurja Benje] vodstvom, među drugim spomena vrijednim gradskim znamenitostima vidio sam, blizu zidina prema moru, izvanredan luk plemenite Melije, gdje se može zapaziti trubač morskoga božanstva, Triton, izveden čudesnom kiparevom vještinom, a ima i uklesan epigram, te je dostojan našeg razmatranja; budući da nije bilo dovoljno što smo ga jednom vidjeli, nego smo ga rado čitali više puta zaredom, pred očima najodličnijih Liburna potaknuti smo na neusporedivu poredbu izuzetnih zasluga naših predaka«. Preveo Neven Jovanović.

³² Luka J e l i ć, »*Regestum litterarum* zadarskoga nadbiskupa Mafeja Vallaressa (1449-1496 god.)«, *Starine JAZU* 29 (1898), str. 33-94. O Vallaressovoj ulozi u razvitku rane renesanse i uvozu novog likovnog izraza iz Italije u naše krajeve, usp. Cvito F i s k o v i ć, *Zadarski sredovječni majstori*, Split 1959., str. 38, i Milan P e l c, *Povijest umjetnosti u Hrvatskoj: Renesansa*, Zagreb 2007, str. 141.

³³ U Marcanovinu su kodeksu *Quaedam antiquitatum fragmenta* donijeti prijepisi epigrafskih spomenika iz Pule, Nina, Salone, Zadra, Trogira, Splita i Narone. Usp. Francesca S a n t o n i, kat. jedinica 1, u: *Da Pisanello alla nascita dei Musei capitolini. L'antico a Roma alla vigilia del Rinascimento*, Milano-Roma 1988, str. 43, 45.

³⁴ Roberto W e i s s, n. dj. (3), 168. Nisam uspio dobiti Weissovu monografiju *Un umanista veneziano. Papa Paolo II*, Venecija 1958. Usp. i Stanko K o k o l e, »Classical Tradition in the Urban Centers of the Adriatic Rim: 1400-1700«, *Center 24. National Gallery of Art* 2004, str. 103-106, te Radoslav T o m i ć, »Prilog proučavanju škrinje sv. Šimuna i pojava renesanse u Zadru (Medalja *Apolon i Marsija* na reljefu Tome Martinova)«, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 29 (2005), str. 75-92.

prvacima učenosti, ali i unutar vladarskih kuća, od Leonella d'Este, Cosima, Piera, Carla i Lorenza de' Medicija do Gonzaga i napuljske kraljevske kuće.³⁵

U poslanicama iz svibnja 1451. i siječnja 1459. godine Vallaresso je visokog mletačkog prelata i budućega papu Pavla II. izvješćivao o, doduše ne odveć čestom i uspješnom, pronalasku novih medalja i gema, koje je Barbo sabirao u rimskom Palazzo Venezia podno Kapitola. Tako su preko Jadrana, pored pošiljki s ribom, prema Rimu putovale i antičke medalje.

Summam diligentiam usque modo habui in querendis corniolis et Medaiis: nec invenire aliquid potui: quoad possem mittere Domin. Vestrae Rev. nisi ossa matris magnae id est arrida saxa: quae se gradientibus offerunt ultro. Corniolae autem aut Medaiae non solum non inveniuntur Jadrae: set nec quid id sit scitur. (svibanj, 1451.)

Cum continue prae oculis habeam infinitas obligationes meas adversus Rev. Dom. em vestram, recuperare studui aliquas medalias quibus eadem oblectatur, easque per dominum Ja. germanum meum misi. (siječanj 1459.)

Sve sam dosad krajnje prilježno tražio pečatnjake i medalje, a nisam mogao naći ništa što bih mogao poslati Vašemu štovanom gospodstvu; samo kosti velike majke, to jest golo kamenje koje se samo otkriva prolaznicima. Pečatnjaci pak ili medalje ne samo da se u Zadru ne mogu naći, nego se ne zna ni što bi to bilo. (svibanj 1451.)

Budući da stalno imam pred očima bezbrojne svoje obvezanosti prema Vašemu štovanom gospodstvu, potrudio sam se pribaviti neke medalje koje bi Vam se mogle dopasti, te sam Vam ih poslao po g. Jakovu, mome bratu. (siječanj 1459.)³⁶

No pored te prepiske Vallaresso je antički svijet zamišljao i uz pomoć teksto-va. Tako u komunikaciji s glasovitim humanistom Laurom Quirinijem (oko 1420.-oko 1480.) iz 1451.-1452. godine, kada je Quirini postao predavač retorike u Padovi, čitamo o razmjeni rukopisa Diogena Laercianina, Cicerona i Lukrecija.³⁷

³⁵ R. Weiss, n. dj. (3), str. 194-201.

³⁶ L. J e l i ć, n. dj. (32), str. 39 i 84.

³⁷ L. J e l i ć, n. dj. (32), str. 43: *Memineris queso te codices illos meos Acronem seu Lucretium Cornutum quaedam alia mutuo sumpsisse a capellano meo, e contra te sibi dedisse, nescio quaedam ut ita loquar commentaria atque Laertium Dyogenem. Mea sententia, meo consensu comunicatos tibi feci codices illos, ac libenter me quidem feci, ita tamen, uta ad tempus restitutum iri eos meminisse debeas...* O Quiriniju piše Vespasiano da B i s t i c i, *Le Vite*, priir. Aulo Greco, II, Firenca 1970-76, str. 65-67. Quirini je kao padovanski diplomac u pratnji kardinala Bessariona u Firenci 1441. izazvao Leonarda Brunija na polemiku o Aristotelovu tumačenju blaženstva, na što mu je firentinski kancelar, prevoditelj Stagiraninova djela i njegov životopisac, odgovorio poslanicom. Engleski prijevod Mehusova izdanja (IX.2) kao i opis diskusije donose G. G r i f f i t h s et al., n. dj. (23), 264-266 i 293-299. Quirini je polemizirao i s Poggiom i Vallom, a poznat je i kao

Vallaresso je i sa splitskim nadbiskupom Lovrom Zaneom vodio jednako zanimljivu prepisku, u kojoj su koncem 1457. i početkom 1458. godine razmjenjivali vijesti iz Zadra, Splita i Rima, evocirajući Katona, Ciceronovu raspravu o prijateljstvu i *Zakonik Dvanaest ploča*.³⁸ Splitski je nadbiskup svojim metaforama o Polifemu, Paladinom štitu i Merkurovu maču uljepšavao dane Vallaressu,³⁹ koji se 1458. godine žalio Pietru Barbu da boluje u neudobnoj pokrajini.⁴⁰

Upravo su poslanice pomogle da učenjaci, udaljeni jedni od drugih, osjete nazočnost i uključenost u novi i izazovni proces otkrivanja antičke civilizacije. Otkako su oživljene kao žanr koji je udaljeno i zamrlo činio nazočnim i živim, poslanice dobivaju i dodatnu namjenu, postajući uvod u veće prozne oblike.⁴¹

To se, čini se, zbilo u posljednjoj četvrtini 15. stoljeća. Dobar je primjer hrvatske latinističke književnosti poslanica Koriolana Cipika Marcantoniju Morosiniju na početku djela *Petri Mocenici Imperatoris gesta*.⁴² Ta *epistola praefatoria* zanimljiva je podjednako iz formalnih i kulturoloških razloga. Formalno, ona spaja poslaničko obraćanje u drugom licu i prozno izvješće o ratnom pohodu na Malu Aziju.⁴³ Spojem poslanice i duljeg proznog teksta poslužio se i

prevoditelj Cezarova govora iz Diona Kasija. F. S c a l a m o n t i, n. dj. (18) je posvetio Cirijski životopis upravo Quiriniju, koji je prvi zamislio sastaviti Cirijsku *vitū*.

³⁸ L. J e l i ć, n. dj. (32), str. 65, 67-69, 71 i 72-76. Ljeti 1457. dvojica nadbiskupa pišu o antičkim autorima da bi u siječnju 1458. Zane iz Rima pisao Maffeu o Eversu dell'Anquillara i sukobima klanova Colonna i Orsini, koje je nekoliko mjeseci kasnije razriješio novi papa, Pio II. Piccolomini. Zane u rimskoj poslanici od 28. veljače 1458. (Jelić, str. 68-69) pokazuje svijest o važnosti osjetilne percepcije, koja je u antikvarnim studijima, likovnim umjetnostima pa i filozofskoj misli (nakon Valline rasprave *De vero falsoque bono* 1430ih) dobila na važnosti. Tako piše o primljenim Maffeovim poslanicama: »Mente percipio, oculis video, manibus teneo«. Listovi su tako shvaćeni kao opipljivi, tvarni dokumenti, ali i nositelji ideja i dragocjenih podataka. Možda to ne treba čuditi, jer se u Vallaressovoj korespondenciji već pojavljuje i razmjenjuje pojam *monumentum*.

³⁹ L. J e l i ć, n. dj. (32), str. 81. Zane po povratku iz Rima u veljači 1458. piše o »Paladis clipeo« i »Mercurii gladio«.

⁴⁰ L. J e l i ć, n. dj. (32), str. 78, ...*imbecillitatem virium mearum, partim incommo- ditatem regionis in qua dego...*

⁴¹ O dokidanju prostornih granica i intimnosti između pisca i primatelja, usp. posvetnu poslanicu Leonarda Brunija Petru Pavlu Vergeriju Starijemu na početku *Dijaloga za Petra Pavla Istranina: ...corpus quidem tuum a nobis montes et valles intermedie separant; memoriam vero atque caritatem nec distantia loci, nec ulla unquam a nobis separabit oblivio*. L. B r u n i, *Opere*, n. dj. (5), str. 80. Kako je navedeno (bilj. 8), Alberti smatra da i slikovni zapis (*historia*) može približiti ljude različitih vremena.

⁴² Koriolan C i p i k o, *O azijskom ratu*, prev. Vedran Gligo, Split 1977, str. 55-56 i 137-138.

⁴³ Koriolanovo prozno izvješće upućuje na humanistički žanr komentara, koji je osnažio Leonardo Bruni. O pojavi žanra i njegovoj važnosti za humanističku historiografiju, usp. Gary I a n z i t i, »Storiografia e contemporaneità. A proposito del *Rerum suo tempore gestarum commentarius* di Leonardo Bruni«, *Rinascimento* 2. serija, 30 (1990), str. 3-28, i I s t i, »I commentarii: appunti per la storia di un genere storiografico quattrocentesco«, *Archivio storico italiano* 150 (1992), br. 4, str. 1029-1063.

Marulić na početku svoga tumačenja starih natpisa upućena Dominiku Papaliću u djelu *In epigrammata priscorum commentarius*, kao i u svim drugim svojim proznim djelima, pa i u *Davidijadi* i *Juditi*. Tu je poslanica služila kao proslov odabraniku iz humanističke zajednice učenih i kreposnih.⁴⁴ Ta se konvencija susreće u nizu humanističkih tekstova, od Brunijevih *Dijaloga za Petra Pavla Istranina* (1403.-1405.) i Poggiovih rasprava o sudbini u *De varietate Fortunae* (1431.-1447.) do Albertijeve posvete talijanske verzije traktata *De pictura* Brunelleschiju 1436. godine.⁴⁵

Kulturološka je zanimljivost Cipikove posvete u isticanju ranije spomenute svijesti o anakronizmu te u zanimljivu osvrtu na ideju mimeze. Cipiko je tako uputio na neusklađenost kakvoća ljudi starog i novog vijeka:

Damnabis eorum sententiam qui affirmare solent effoetam esse naturam: nec producere tales viros quales priscis temporibus extiterunt: omniaque mundo senescente degenerasse.

[Zbog toga ti šaljem djelce u kojem je to opisano. Kad ga pročitaš, uvjeren sam da ćeš se isto tako diviti izvanrednim vrlinama vrhovnog zapovjednika kao i sjajnim njegovim podvizima] te ćeš s pravom odbaciti mišljenje onih koji obično tvrde da se ljudska priroda izjalovila, da ne daje više onakvih muževa kakvih je bilo u staro doba i da se sve izopáčilo jer svijet stari.⁴⁶

Istu ideju susrećemo i u spomenutim dvjema kratkim raspravama *De pictura* i *De statua* Leona Battiste Albertija, koji u posveti vlastita talijanskog prijevoda rasprave o slikarstvu piše Brunelleschiju:

Pictori, sculptori, architecti, musici, geometri, rhetorici, auguri et simili nobilissimi e maravigliosi intellecti oggi si truovano rarissimi, et poco da lodarli. Onde stimai fusse, quanto da molti questo così essere udiva, che già la natura, maestra delle cose, fatta anticha et straccha, più non producea chome nè giganti così nè ingegni, quali in que' suoi quasi giovanili et più gloriosi tempi produsse, amplissimi et maravigliosi.

Slikari, kipari, arhitekti, glazbenici, geometri, govornici, auguri i slični plemeniti i čudesni umovi, rijetko se pronalaze ovih dana i nisu vrijedni velike slave. Zato vjerovah u ono što čuo sam od mnogih, da je priroda, gospodarica sviju stvari, ostarjela i postala umorna, i da

⁴⁴ Usp. hrvatski prijevod uvodnih riječi u poslanici, Gorana Štepanić, »Prvi iz Petrarke. Recepcijski i percepcijski putovi Marulićeve zbirke *In epigrammata priscorum commentarius*«, *Colloquia Maruliana* XVI (2007), str. 247, n. 42.

⁴⁵ Poggiova posveta Nikoli V. u Poggio Bracciolini, *De varietate Fortunae. Edizione critica*, prir. Outi Merisalo, Helsinki 1999, str. 89-90, a hrvatski prijevod G. Štepanić kod M. Špikić, n. dj. (2), str. 266-269. Albertijev predgovor Brunelleschiju u hrvatskom prijevodu nalazi se u L. B. Alberti, n. dj. (8), str. 50-51 i 142-143.

⁴⁶ K. Cipiko, n. dj. (42), str. 55-56 i 137:

više nije stvarala divove i umove u širokoj i čudesnoj mjeri kako je to činila u mlađim i slavnijim danima.⁴⁷

Koriolanova svijest o anakronizmu (koju je u tumačenju humanističkoga smisla za prošla vremena opisao Peter Burke), služila je kao instrument političke promidžbe *Serenissime*, kojoj je služio.⁴⁸ Cipiko, poput Albertija u proslavu rasprave o slikarstvu, piše o jalovojaturi (*effoeta natura*) koju su dosezi novoga doba (čudesno Brunelleschijevo inženjersko umijeće u Albertijevoj ambijentu i mletački vojni uspjesi u Cipikovo doba) pretvorili u modernu vrlinu.⁴⁹ Metaforu o ostarjelojaturi u svakom su slučaju obojica pisaca mogla čitati u šestoj knjizi *Poslanica* Plinija Mlađega.⁵⁰

Povjesničaru umjetnosti svakako je zanimljiva Koriolanova poredba na kraju uvodne poslanice. Ondje je uputio Morosinija da se, ukoliko želi postati poput mletačkoga dužda Pietra Moceniga, posluži umijećem slikara koji oponaša kip ili sliku kako bi oživio vrlinu predaka:

Et quoniam solent pictores alicuius egregij artificis exactum signum atque imaginem ad imitandum proponere; ut tales ipsi evadere possint quales auctores illius picture fuerint: Sic etiam huius optimi imperatoris clarissimique principis atque ducis mores et vitam te emulari velim...

I kad već slikari obično ispred sebe stavljaju radi ugledanja savršeni kip ili sliku nekog vrsnog umjetnika da bi i sami mogli postati kakvi su bili tvorci te slike, tako bih i ja želio da se i ti takmičiš s vladanjem i životom tog sjajnog zapovjednika i preslavnog principa i dužda...⁵¹

Iako se ne poklapa s Albertijevim viđenjem obrazovanja renesansnog slikara, uputa je srodna njegovim riječima iz rasprave *De statua* iz šezdesetih godina 15. stoljeća, gdje je teorija mimeze vraćena u europsku povijest likovnih umjetnosti.

Captandae similitudinis ratio apud statuarios, si recte interpretor, destinationibus dirigitur duabus, quarum altera est ut tandem quale peregerit simulacrum animali huic, puta homini, persimillimum sit;

⁴⁷ L. B. Alberti, n. dj. (8), str. 50 i 142. Prijevod M. Š.

⁴⁸ P. Burke, n. dj. (1). I Šižgorić je 1487. pisao o dolasku Mletaka kao povratku Zlatnog doba. Usp. Juraj Šižgorić, »O smještaju Ilirije i o gradu Šibeniku«, *Izbor iz djela*, prir. Darko Novaković, Vinkovci 2000, str. 85.

⁴⁹ Usp. interpretaciju Albertijeve posvetne poslanice Christine Smith, »Originality and Cultural Progress in the Quattrocento. Brunelleschi's Dome and a Letter by Alberti«, *Rinascimento* 28 (1988), str. 291-318.

⁵⁰ Usp. C. Plinii Caecilii Secundi, *Epistolarum libri decem et Panegyricus*, Paris 1822, str. 366 (VI.21): *Neque enim quasi lassa et effoeta natura, ut nihil jam laudabile pariat*. Na Albertijevo uporiš Plinijeva navoda upozorio je Ernst Gombrich, »A Classical Topos in the Introduction to Alberti's *De pictura*«, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 20 (1957), br. 1-2, str. 173.

⁵¹ K. Cipiko, n. dj. (42), str. 56 i 138.

Socratis an Platonis an cogniti alicuius effigiem ut referant, id minimae curae est, satis quidem se fecisse statuentes si assecuti sint, ut quod effecerint opus homini vel ignotissimo assimiletur. Altera eorum est qui non tantum hominem, verum huius istius, puta Caesaris Catonisve, hunc in modum, hoc habitu, sedentis pro tribunali aut concionantis, aut eiusmodi noti alicuius, vultus totamque corporis faciem imitari exprimereque elaborant.

U kiparâ je pronalaženje sličnosti, ako ne griješim, određeno dvama ciljevima. Jedan je od njih da lik kakav oblikuju bude vrlo sličan nekom živom biću, na primjer čovjeku, ali nimalo se ne zaokupljaju time da prikažu lik Sokrata, Platona ili neke poznate osobe, nego smatraju da su učinili dovoljno ako su postigli da djelo koje su dovršili nalikuje na nekog čovjeka, makar i potpuno nepoznatog. Drugom cilju streme oni koji se ne trude vjerno prikazati samo čovjeka nego i lice i cijelu fizičku pojavu baš ovog čovjeka, na primjer Cezara ili Katona, dok ovako, u ovoj odjeći, sjedi ili govori pred sudom, ili tako neke druge poznate osobe.⁵²

Proučavanje razmjene ideja između dviju jadranskih obala daleko je od dovršenog, a u mnogim je dijelovima i slabo dokumentirano, pa se nerijetko moramo služiti pretpostavkama. No činjenica da je jedan od prvaka antikvarne kulture prve polovice 15. stoljeća u jadranskim gradovima imao istomišljenike s kojima je raspravljao o antičkoj kulturi; činjenica da je Koriolanov otac već tridesetih godina 15. stoljeća posjedovao djela koja su čitali i sastavljali vodeći firentinski humanisti; činjenica da najvažnija djela likovne umjetnosti dalmatinskog humanizma, poput kapele blaženog Ivana u trogirskoj katedrali, naznačuju praćenje Albertijeve arhitektonske teorije: sve te činjenice govore u prilog hipotezi da je već u ranom humanizmu u Dalmaciji postojala vrlo djelatna recepcija ideja i djela vodećih humanističkih pisaca i likovnih umjetnika Italije toga doba.⁵³ Buduća će istraživanja europskih arhiva jamačno donijeti nove spoznaje o tim dodirima, možda i u obliku poslanica.

Počevši od bilježenja vijesti o otkriću pojedinačnih starina u pismu i stvari, preko razmjena antičkih rukopisa i prožimanja poslanica s većim proznim tekstovima koji su spajali historijsku kritičnost i pjesničke slobode, do pojave

⁵² L. B. A l b e r t i, n. dj. (8), str. 255-256: Prevela Irena Bratičević. U raspravi *De pictura* Alberti u drugoj knjizi (2.35) piše o oponašanju: »meni se najsigurnijim putom čini slijediti prirodu (*naturam intueamur*), dugo i pomno promatrati kako je priroda, čudesna stvoriteljica stvari, složila površine na prekrasnim udovima.«

⁵³ O odnosu trogirске kapele i Albertijeve *De re aedificatoria*, posvećene 1452. papi Nikoli V., te Albertijeve *De pictura* i grobnice Ivana Sobote u trogirskoj dominikanskoj crkvi, usp. Samo Š t e f a n a c, »Niccolò di Giovanni Fiorentino: Il quarto garzone di Donatello?«, *Mitteilungen des Kunsthistorischen Institutes in Florenz* 37 (1993), br. 2-3, str. 187-209.

teoretiziranja o strukturi i funkciji poslanice kod Franje Nigera i Marina Beciche-
ma,⁵⁴ poslanice su u stotinu godina odigrale važnu ulogu u afirmaciji sustava koji
Panofsky naziva *rinascimento dell' antichità*. One su u tom procesu preobrazbi
strukture i funkcije prilagođavane interesima humanistā, pa su tako poslužile i kao
prostor razmjene učenjaka o novom kultu antičkih spomenika. Poslanice su i prije
potpunijeg društvenog prihvaćanja antikvarnih studija od vremena Julija II. i Leona
X. i djelovanja njihovog dvorskog umjetnika i antikvara Rafaela Santija, omogućile
otvaranje rasprave o rekonstrukciji antičke kulture kao novog civilizacijskog
mjerila za učenjake i vladare na starom kontinentu. Poslanice humanista s temom
starorimske kulture, koja je rekonstruirana na temelju otkrića pisanog i likovno-
umjetničkog djela ili traga iz svakodnevnog života, zanimljive su podjednako kao
predšasnice antikvarne specijalizacije i polemike oko vjerodostojnosti vrelā, ali i
kao dokumenti socijalnih preobrazba tijekom prvih desetljeća europskog huma-
nizma. Ovo posljednje se vidi u činjenici da su poslanice početkom 15. stoljeća –
kada štovanje antičke kulture još uvijek nije bilo opće prihvaćeno – služile intimnoj
korespondenciji manjega broja učenjaka.⁵⁵ Već u trećem desetljeću 15. stoljeća,
za pontifikata Martina V. iz roda Colonna, u Rimu se traga za ostacima »pogansko-
ga« Rima (epigrafikom, statuama, topografijom preoblikovana grada), da bi u
četvrtom desetljeću interes za starine, kako u nabavi rukopisa, tako i u zazivanju
starih kultura i raspravi o njihovim protagonistima, poslanice pridobile važnu ulogu,
sada već u obliku novolatinskih djela otvorenih javnosti.

Poslanice iz naših krajeva, u kojima se spominje sabiranje starina, evociranje
staroga vijeka ili poredba antičke i nove, humanističke kulture, nisu brojne, ali i
pored političkih prilika u kojima su se našle hrvatske zemlje, pokazuju praćenje
uzora s apeninskog poluotoka. Do početka specijalizacije antikvara i uspostave
prepoznatljivih numizmatičkih, topografskih, epigrafičkih i prvih arheoloških
istraživanja u 16. stoljeću valja uzeti u obzir da su humanistički sastavljači poslanica
pokazivali podjednak interes za pisana vrela i za likovno-umjetničke i uporabne
predmete, pa u hrvatskom humanizmu do pojave Marulićevih epigrafskih tuma-
čenja ne možemo lučiti interese učenjaka za ovo ili ono vrelo. Marulićev *Com-
mentarius* je djelo učenjaka, ponosnoga na dvostruko podrijetlo – univerzalno
latinsko i lokalno splitsko, a ne stranog putnika ili namještenika. Poput ranijih
istraživača (Marcanova, Feliciano, Desiderio Spreti) i suvremenika (Hartman
Schedel, Konrad Peutinger, Andrea Alciato, Benedetto Giovio, Mariangelo
Accursio, Girolamo Bologni, Nicolaus Marschalk, Lorenzo Astemio, fra Giovanni
Giocondo i Jacopo Mazzocchi), Marulić je pomogao osnažiti antikvarni žanr
epigrafičke rasprave.⁵⁶ Pritom je poslanici pružio istaknutu ulogu, posluživši se

⁵⁴ Usp. Franciscus N i g e r, *De modo epistolandi*, Venecija 1492, i Marinus B e c i -
c h e m u s, *Opera*, Venecija 1506, gdje se u sadržaju nalazi naslov *De componenda epistola*.

⁵⁵ Nekoliko mjeseci prije poslanice Guarinu o otkriću Kvintilijanova djela *O obrazo-
vanju govornika* u Sankt Gallenu, Poggio je od Leonarda Brunija dobio upozorenje da se
opreznije služi poredbama jer je spaljenoga Jeronima Praškog usporedio s antičkim stoicima.
Usp. L. B r u n i, n. dj. (16), str. 120.

⁵⁶ O europskom kontekstu usp. R. W e i s s, n. dj. (3), str. 145-166.

njome kao uvodom u djelo. Tako je književna vrsta, koja je potpomogla komunikaciji prvih humanista i društvenom prihvaćanju antičke kulture, u počecima antikvarne specijalizacije na prijelazu s 15. na 16. stoljeće dobila ulogu slavljenja vrijednih pojedinaca koji se više nisu trebali kriti pod krinkom privatnog dopisivanja. Kao što su se u Rimu početkom 16. stoljeća bankari poput Agostina Chigija ili kardinali iz roda Rovere i Medici gizdali novim statusnim simbolima statua, medalja i tekstova antičkih pisaca, tako su i poslanice postale manifesti prestiža, sve češće u tiskanom obliku.